

Մ. Լ. ԱԴԱՆԱԼԵԱՆ, «ԹԷՆՆԻԿԻ «ԱՄԵՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ» (1907-1929 թթ.)», Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երեւան, 1981 (240 էջ) :

1928 թ.ի դարնան օր մը, Մայիսի 24-ին, իր «Ամենուն Տարեցոյցը»-ի վերջին (մահէն ետք լոյս տեսած՝ 1929 թ.) հատորին նիւթերու պատրաստութեան ընթացքին, անժամանակ, 55 տարեկանին (1873 թ.) կեանքէն կը հեռանայ Կ. Պոլսոյ Սկիւտար թաղամասին մէջ ծնած, հայ աւագանիին ու մտաւորականութեան հետ Մեծ

եղեռնի դառնութիւնները ճաշակած, ապա՝ թափառական՝ Գորֆու, Կիպրոս, եւ հուսկ՝ Բարիզ ապաստանած հայ մշակոյթի պայծառ երախտաւորներէն՝ Թէոդիկի (Թէոդիկ Լապճինճեան, ինչպէս ինք կը գրէ)։ Թէոդիկի ապրած վերջին տասնամեակի թշուառութիւնը լաւագոյն կերպով կարելի կ'ըլլայ պատկերացնել հետեւեալ մանրամասնութեամբ. բարիզահայ գրողներու հանգանակութեամբ տեղի կ'ունենայ անոր թաղումը։ Մինչդեռ՝ ան հսկայական հարստութիւն կտակած էր հայ մշակոյթի զանձարանին, յատկապէս իր զոյգ կոթողային գործերով. հայ տպագրութեան չորս դարեան պատմութիւնը պարփակող Տիպ ու Տառը՝ եւ մանաւանդ՝ «Ամենուն Տարեցոյցը» (տասնինը հատոր)։

Թէոդիկի մահէն ի վեր անցած է աւելի քան յիսուն տարի։ Սակայն, դժբախտաբար, անկէ առաջ եւ այդ ժամանակաշրջանին, իր հրատարակութիւններով հայ գրողներն ու մշակոյթի գործիչները հանրութեան ծանօթացնող, անոնց կենսագրութիւններն ու գործունէութիւնները արձանագրող ու ապագային փոխանցող մտաւորականին կեանքին ու ստեղծագործութեան նուիրուած էջերը հանդիսացան սակաւ, աննշան, երբ իրեն ժամանակակից ու բախտակից գրողներ եւ մտաւորականներ կանուխէն բախտաւորութիւնը ունեցան արժանանալու յատուկ ուշադրութեան, եւ լոյս ընծայուեցան անոնց նուիրուած մենագրութիւններ եւ աշխատասիրութիւններ։

Մեսայինա Լ. Ադանայեանի Թէոդիկի «Ամենուն Տարեցոյցը» (1907–1909 թթ.) աշխատասիրութիւնը կու գայ արդարութիւն ընելու այս ուղղութեամբ։ Հայ բանասէրին, մտաւորականին եւ ընդհանրապէս հայ ընթերցողին առաջին անգամ ըլլալով կը ներկայացուի Թէոդիկի գրական, բանասիրական, հրապարակադրական գործունէութեան պայծառ զիմպլիտը այսքան ընդարձակ ու համապարփակ էջերով ու ծաւալով։

Աշխատասիրութիւնը թէեւ նուիրուած է Թէոդիկի խմբագրած

1. Թէոդիկի Տիպ ու Տառի հրատարակութեան քուականն է՝ 1912։ Այդպէս ալ կը յիշատակուի մատենագիտական աշխատանքներու մէջ։ Սակայն միայն 1913 թուականի Ապրիլին է որ ան հրապարակ կը հանուի։ Գիրքի կոմակիւն «Մեր Գրասէր Հասարակութեան» ուղղուած կոչով մը, հրատարակիչները՝ վ. եւ ձ. Տէրնեքսեան, կը յայտնեն. «ՏիՊ ՈՒ ՏԱՌԻ տպագրութիւնը 1912 տարւոյ Սեպտեմբերէն ի վեր քէեւ աւարտած էր, սակայն հայրապետական հրամանաւ... եւ քաղաքական անմաստ պարագաներու հետեւանօք, յարմար դատուեցաւ այսօր միայն հրապարակ հանել»։ Հրատարակիչները, հատորին բազմաձայն ըլլալու պարագան նկատի ունենալով, կը յայտնեն. «... նախամեծար սեպտեմբ 500 օրինակ միայն տպագրել»։ Կոչը կը կրէ «10 Ապրիլ 1913» թ.ը։

ու հրատարակած «Տարեցոյց»ին, սակայն, բարեբախտաբար, Մ․ Լ․ Աղանալեան իր երեք գլուխներէ բաղկացած Վիրքին առաջինը յատկացուցած է բնութագրելու «Թէոզիկի կեանքն ու դործը» (էջ 16-68), ուր արժէքաւոր վաւերագրերու, Թէոզիկի եւ ժամանակակիցներու նամակներուն ու զիտական այլ նիւթերու օգտագործումով՝ մարմին առած է կենսագրական զրեթէ ամբողջական պատկեր մը։ Թէեւ՝ Թէոզիկի զրական-գեղարուեստական ստեղծագործութիւններուն չէ տրամադրուած համապատասխան կարեւորութիւնը, տեղը։

Երկրորդ գլուխը խորագրուած է «Հայ ժողովրդի նոր շրջանի պատմութեան հարցերն «Ամենուն Տարեցոյց»ում» (էջ 69-148), իսկ երրորդ գլուխը՝ «Գեղարուեստական զրականութիւնն «Ամենուն Տարեցոյց»ի էջերում» (էջ 149-224), որուն կը յաջորդէ օգտագործուած նիւթերու եւ զրականութեան ցանկը (էջ 226-228), ուր աչքի կը զարնեն յատկապէս արիւնւային վաւերագրեր եւ մանաւանդ ժամանակակից պարբերական մամուլի բազմաթիւ անուններ։

Մ․ Աղանալեանի շնորհակալ այս դործին մէջ տեղ զտած են մէկ քանի կարեւոր սխալներ, որոնցմէ կարելի էր խուսափիլ փոքր ճիւղով մը։ Գիրքի «Ներածութիւն» բաժինին մէջ, ուր ամփոփ կերպով կը նկարագրուի «Տարեգիրք» կամ «Տարեցոյց» պարբերական հրատարակութիւններու մուտքն ու յառաջընթացը հայկական իրականութեան մէջ, անտեսուած են կարեւոր անուններ։ Այստեղ կարելի չէ թուել բոլորը, սակայն կարելի է յիշել քանի մը օրինակ․ Մ․ Պարսամեանի Մեք Տարեցոյցը (Պոլիս, 1910-1913, չորս հատոր), Պ․ Նշանեանի եւ Արշակ Պապիկեանի Տարեցոյց Նշան-Պապիկեան տարեգիրքը (չորս հատորներ՝ Պոլիս, 1905-1908), Մուշեղ Աբրտեանի Ամերիկահայ Տարեցոյցը (Պոստոն, 1912-1913, երկու հատոր), Սուրէն Պարթեւեանի Եգիպտահայ Տարեցոյցը (Գահիրէ, Ազեքսանդրիա, 1914-1918, չորս հատոր), եւ կարգ մը այլ անուններ, որոնք իրենց ե՛ւ բովանդակութեամբ ե՛ւ գեղեցիկ տպագրութեամբ ուշագրաւ իրագործումներ կը հանդիսանան։ Իսկ յիշատակուած կարգ մը «տարեցոյց»ներ տրուած են կամայական անուններով։ «Ընդարձակ օրացոյց սեփականութիւն Մ․ Փ․ Աղլային Հիւանդանոցի հայոց»։ Տուեալ օրացոյցը լոյս տեսած է զանազան անուններով, ինչպէս՝ «Ընդարձակ Օրացոյց Մ․ Փրկչեան Հիւանդանոցի Հայոց», «Ընդարձակ Օրացոյց Աղլային Հիւանդանոցի», «Ընդարձակ Տարեգիրք Մ․ Փրկիչ Աղլային Հիւանդանոցի», եւն․։ Նմանապէս՝ Սահակ-Մեսրոպի հրատարակած տարեցոյցներու պարապային։ Ճիշդ է որ ան հրատարակած է «Գաւառին Տարեցոյցը» եւ «Հայրենի Տարեցոյց» հատորները, սակայն անոնք մաս կազմած են Սահակ-

Մեսրոպի տարեցոյցներու շարքին, ըոյս տեսած չորս տարի, Պոլիս, 1911-1914 թթ.ուն, հետեւեալ կարգով եւ անուններով. Ա. տարի՝ «Գաւառին Տարեցոյցը», Բ. տարի՝ «Հայրենի Տարեցոյց», Գ. եւ Դ. տարի՝ «Հայուն Տարեցոյցը»:

Իսկ զիրքի աւարտին (էջ 224), Աղանալեան Թէոդիկի «Ամենուն Տարեցոյց»ի նմանողութեամբ հետագայ հրատարակութիւններուն մէջ կը յիշատակէ Ն. Տոլպաղեանի Պէյրութ հրատարակած «Ամէնուն Նոր Տարեցոյցը» եւ Կարօ Գէորգեանի «Ամէնուն Տարեկիրքը»: Մինչդեռ նոյնքան եւ աւելի պատկառելի հրատարակութիւններ կը հանդիսանան Մ. Պարսամեանի «Կեանք եւ Արուեստ»ը (Փարիզ, 1931-1935), Բաղարատ Թեւեանի շուրջ քառասնամեայ «Երջանիկին Տարեցոյցը», ապա՝ «Երջանիկ Տարեկիրք» (Պոլիս, 1928-1965), Մկրտիչ Պոտուրեանի «Գաղութահայ Տարեկիրք»ը (Պուրէշ, 1939-1940), Սահակ Միթարեանի «Ժողովրդական Տարեկիրք»ը (Պոլիս, 1936-1961), Սիմոն Վրացեանի «Հայրենիք Տարեկիրք-Տօնացոյց»ը (Պոսթըն, 1943-1948), եւ այլն:

Թէոդիկի «Ամենուն Տարեցոյցը» արդարօրէն նկատուած է հայկական հանրագիտարան: Այլ բան չեն վկայեր անոր 19 հատորներու 8547 էջերը: Մ. Աղանալեանի մենագրութիւնն ալ նոյնպիսի վկայութիւն մըն է: Թէեւ «Հայ ժողովրդի նոր շրջանի պատմութեան հարցերն» ու «գեղարուեստական գրականութիւնն» են որ առանձին ուշադրութեան արժանացած են զիրքին մէջ, սակայն «Վերջարան» ենթախորագրուած բաժինով ընդարձակօրէն տրուած են «Ամենուն Տարեցոյցը»ին մէջ տեղ դատած բազմազան եւ այլազան նիւթերը: Ասկէ՝ այն մտածումը, որ Աղանալեանի գործը մեծապէս պիտի շահէր, եւ մանաւանդ մեծագոյն ծառայութիւնը պիտի ըլլար հայ բանասիրութեան, եթէ յօդուածներու թուովն փոխարէն, զիրքի աւարտին տրուէր «Ամենուն Տարեցոյցը» 19 հատորներու բովանդակութեան մատենագիտութիւնը, որուն անհրաժեշտութեան սուր կարիքը կը զգան զանոնք օգտագործողները: Անշուշտ որ կարելի է առանձին աշխատանքով ալ տալ պահանջուած մատենագիտութիւնը:

Ամէն պարագայի, Մ. Աղանալեանի վերոյիշեալ աշխատութիւնը լաւագոյն եւ յարմարագոյն յուշակոթողն է՝ նուիրուած հայ մշակոյթի անսակարկ սպասարկուին՝ Թէոդիկի:

ԺԻՐԱՅՐ ԳԱՆԻԷԼԵԱՆ